

סימן כב

מלאכות 'ייעודיות' ומלאכות 'אמצעיות' (ג) גדרים מיוחדים במלאכות הייעוד

• פתיחה

• מלאכת אופה

אבות ותולדות בהגדרת מלאכת אופה ברמב"ם

"בישול אחר בישול" למאכל שבושל כמאכל בן דורסאי

• מלאכת בונה

אבות ותולדות בהגדרת מלאכת בונה ברמב"ם

• מעשה למול תכלית במצוות פריה ורביה

בן ממזר – מצווה באה בעבירה

היו לו בנים בגיותו ונתגיירו

• סיכום

פתיחה

כפי שכבר ראינו, מלאכת אופה היא המלאכה הסופית של "סידורא דפת", וכפי שמפורש בגמרא לדברי רב ביבי בר אביי אדם שהכניס פת לתנור ואחר כך הוציא אותה לפני שהפת נאפתה פטור, מכאן שהמאלכה מוגדרת כולה לפי הייעוד. בשיעור זה נעמוד על משמעויות נוספות של מלאכות בהם המוקד הוא הייעוד.

שתי המלאכות שנעסוק בהם הם אופה ובונה, ונבחן את הגדרת האבות והתולדות ברמב"ם כתלות ברמת ההגעה לתוצר ולייעוד.

מלאכת אופה

אבות ותולדות בהגדרת מלאכת אופה ברמב"ם

הרמב"ם מונה מספר פעולות שהעושה אותן חייב משום אופה:

האופה כגרוגרת חייב, אחד האופה את הפת או המבשל את המאכל או את הסממנין או המחמם את המים הכל ענין אחד הוא...

רמב"ם, שבת ט, א

בהלכה זאת נמנו חמשה מקרים שונים של אפייה ובישול אותם רואה הרמב"ם כ"עניין אחד", ונראה שכוונתו שכולם בכלל אב המלאכה. לעומת רשימה זאת, בהמשך הפרק מונה הרמב"ם רשימה ארוכה יותר של מלאכות אותן הוא מגדיר כתולדות:

המתיך אחד ממיני מתכות כל שהוא או המחמם את המתכת עד שתעשה גחלת, הרי זה תולדת מבשל. וכן הממסס את הדונג או את החלב או את הזפת והכופר והגפרית וכיוצא בהם, הרי זה תולדת מבשל וחייב. וכן המבשל כלי אדמה עד שיעשו חרס, חייב משום מבשל. כללו של דבר בין שריפה גוף קשה באש או שהקשה גוף רך הרי זה חייב משום מבשל.

רמב"ם, שבת ט, ו

בהלכה זאת נמנו עוד שמונה פעולות שונות, המחולקות לשלושה קבוצות, שבכולם מגדיר הרמב"ם ש"הרי זה תולדת מבשל וחייב". מדיוק בלשונו הזהב של הרמב"ם ניכר שהוא הבדיל בין חמשת הפעולות שבהלכה א' אותן הוא הגדיר כ"עניין אחד", שכולן בכלל אב המלאכה, לעומת שמונת הפעולות

שברשימה זאת שכולן מוגדרות כתולדה. אם כנים הדברים, יש לזקק מה ההבדל שבין אופי המלאכות בשתי הרשימות, לדוגמה מה ההבדל בין דין "המתין אחד ממני מתכות" לעומת "המבשל כלי אדמה"?

לאור הדברים שראינו עד כה ניתן להסביר שהחילוק נעוץ כולו בהיותה של מלאכת אופה 'מלאכה ייעודית'. ולכן למעשה הגדרת הרמב"ם לאב של מלאכת אופה היא הבאת דבר לייעודו: "המבשל כלי אדמה" מנקודה זאת דומה באופן מוחלט לאב המלאכה, כשם שלאחר האפייה חומר הגלם הגיע לייעודו וניתן לאכילה, כך כלי האדמה לאחר הבישול הגיע לייעודם שהוא השימוש בכלי. לעומת זאת, כל הדוגמאות שהרמב"ם מחייב בהם רק מדין תולדה לא הגיעו לייעודן על ידי הבישול: "המתין אחד ממני מתכות" הוא שלב אמצעי על מנת לצקת את המתכת לכלי, "המחמם את המתכת עד שתעשה גחלת" מכין את המתכת על מנת שבעל המלאכה יוכל לעבד את המתכת על הסדן כרצונו, וכן "הממסס את הדונג" עניינו הוא שלב לפני היציקה.

מדין זה ניתן לראות שהגדרת מלאכה ייעודית מקבלת משמעות חדשה ביחס להגדרת המלאכה ובחלוקה בין אב לתולדה: רק מלאכה שמגיעה עד ייעודה הסופי היא חלק מאב המלאכה ואילו השאר תולדה. לאור הגדרה זאת נציע להלן פרשנות במחלוקת מפורסמת בן הרמב"ם לבית מדרשו של הרמב"ן לעניין בישול אחר בישול בשיעור כמאכל בן דורסאי.

"בישול אחר בישול" למאכל שבושל כמאכל בן דורסאי

אחת הסוגיות המרכזיות שנידונה בראשונים בידי מלאכת אופה (בישול) היא סוגיית בישול אחר בישול. הרמב"ם הביא דין זה בפשטות:

...המבשל על האור דבר שהיה מבושל כל צרכו או דבר שאינו צריך בישול כלל פטור.

רמב"ם, שבת ט, ג

הרמב"ם מגדיר שמאכל מבושל לא מתבשל, לצד זאת הרמב"ם מדגיש שמדובר במאכל "מבושל כל צורכו" או "שאינו צריך בישול כלל". כל זאת, לעומת הגדר המחייב בישול כפי שמפורט ברמב"ם בהמשך הפרק שהוא חצי בישול.¹ בניגוד לרמב"ם הבית יוסף הביא שיש סייע גדולה של ראשונים שלא פסקו כך:

...ומשמע מדברי הרמב"ם דכשלא נתבשל כל צרכו אף על פי שהגיע למאכל בן דרוסאי שייך ביה בישול וחיובי נמי מיחייב. והרב המגיד כתב שדעת הרשב"א (יח: סוד"ה צמר, לט. ד"ה גמרא) וקצת מפרשים שכל שנתבשל כמאכל בן דרוסאי שוב אין בו משום חיוב בישול דבר תורה.

בית יוסף, אורח חיים שיח, ד(א); טו(א)

כלומר לדעת הרשב"א וכן לדעת ראשונים נוספים מבית מדרשו של הרמב"ם² לאחר שהמאכל הגיע לשיעור מאכל בן דרוסאי שהוא חצי או שלישי בישול אין חיוב על בישול נוסף. הבית יוסף מאריך לפרט את השיטות השונות וכיצד הן מסתדרות עם כלל הגמרות. לעניינו, ננסה לתת הסבר על מהות המחלוקת, לאור ההגדרה העקרונית של מלאכת אפיה כמלאכה ייעודית, ולאור ההבדל שהצגנו בדברי הרמב"ם בין תולדה לאב במלאכת אופה.

לשיטת הרמב"ם ובית מדרשו יש להסביר שגמר הבישול הוא בכדי מאכל בן דרוסאי, הגדרת מלאכת בישול היא המעבר בין חומר גלם לאוכל, ולאחר מכן אין כל משמעות נוספת למלאכה. ולכן כבר במצב של מאכל בן דרוסאי אפשר להגדיר את המוצר כ"אוכל", ובכך נשלמה מלאכתו. לעומת זאת, לדעת הרמב"ם הגדרת אב מלאכת בישול היא הבאת הדבר לייעודו המלא (בדומה לחלוקה שראינו בין אב ותולדה). ולכן מחד גם אם המאכל לא הגיע לשם והגיע לחצי

1. דין מאכל בן דרוסאי מובא בגמרא שבת לו ע"ב; לדעת הרמב"ם (ט, ה) הוא חצי בישול, ולדעת רש"י שיעור הזמן הוא שלישי בישול. אולם כאמור הרמב"ם מביא את שיעור "מאכל בן דרוסאי" רק בהקשר של חיוב בישול למאכל שלא היה מבושל כלל (שם), אך לא לעניין בישול אחר כפי שמדויק למעלה.
2. הדעות השונות מובאת בפירוט על ידי החפץ חיים בביאור הלכה שיח, ד ד"ה אפילו בעוד רותח.

בישול הרי הוא חייב (בדומה לתולדה), אך כל אימת שהמאכל לא הגיע למצב של מבושל כל צרכו הוא לא השלים את ייעודו ולכן כל תוספת בישול מחייבת. לשיטתו יוצא שבישול כמאכל בן דורסאי נחשב לתחילת האיסור המחייב, אך לא להשלמת מלאכת אופה המחייבת הגעה לייעוד המלא.

מלאכת בונה

בדומה למלאכת אופה מלאכת בונה גם היא נמצאת בשלב הייעוד, אולם כאן בשונה מאופה אין מדובר בפעולה אנושית שהתוצאה מגיעה לאחר זמן, אלא בפעולה מיידית, ולכן אין מקום לדון בהחזרת הגלגל לאחור כפי שהרחבנו לגבי אופה.

עם זאת, בדומה לאופה ננסה להצביע על פרטי ההלכה שניתן להבין אותם הייטב אם נקבל את ההגדרה המפרידה בין מלאכות אמצעיות למלאכות ייעודיות. כאשר גם כאן המוקד הוא החלוקה בין אבות לתולדות ברמב"ם.

אבות ותולדות בהגדרת מלאכת בונה ברמב"ם

הרב קנייבסקי בספר קהלות יעקב (סימן לז – בענין בנין וסתירה בכלים) דן ביסודיות בגדרי מלאכת בונה ברמב"ם, כשלמעשה הוא בוחן שלושה סוגיות בחז"ל שנוגעים לדין בניין בכלים והגדרת מלאכת בונה. בנוסף הוא מביא את דבריו של הרב איסר זלמן מלצר ודן בהם בהרחבה. נסקור בקצרה את הדיוקים השונים שהם מעלים, וננסה בסוף ליישב את הדברים מחדש דרך העקרונות שהצגנו עד כה, הנשענים על ההבנה שמלאכת בונה הינה מלאכה ייעודית.

הקושיה הראשונה נובעת מדברי התוספות לעניין בניין בכלים, התוספות חולקים על רש"י שאין בעשיית חבית חרס ותנור מלאכת בונה:

פי' רש"י דמשום בונה לא מיחייב דאין בנין בכלים ואין נראה דדוקא במחזיר מטה ומנורה של חוליות אמרי' דאין בנין בכלים אבל כשעושה

לגמרי כל הכלי מיחייב משום בונה דאמרינן בריש הבונה (לקמן דף קב):
האי מאן דעייל שופתא בקופינא דמרא חייב משום בונה וצ"ע דלא ליקשי
ממנפח בכלי זכוכית דסוף פרקין.

תוספות, שבת עד ע"ב, ד"ה חביתא

יסוד המחלוקת בין רש"י לתוספות היא האם אין כלל בניין בכלים כפי שמוכח
בגמרא בכמה מקומות, או שיש בניין בכלים אך רק כשעושה אותם לגמרי.
התוספות נשענים על דברי רב לעניין הכנת מרא (מעדר):

...עייל שופתא בקופינא דמרא, רב אמר: משום בונה, ושמואל אמר: משום
מכה בפטיש.

בבלי, שבת קב ע"ב

לדבריהם יוצא שיש בניין בכלים אך דווקא כ"שעושה לגמרי כל הכלי".³ לעומת
זאת לדעת רש"י בניין איננו מלאכה כמו שאר המלאכות וכך הוא מגדיר:

אין תורת בנין בכלים – ואינו חייב אלא אם כן עשה בו מלאכה, כגון
ממחק או מחתך או אורג או תופר שהן אבות מלאכות לעצמם, אבל חזרת
חליות, שאין בה אלא משום בנין – אין בונה אלא בבתים ואהלים.

רש"י ביצה כב ע"א

ניתן לראות שרש"י הבין את הכלל שאין בניין בכלים לאור הבנה יסודית שבניין
איננו מלאכה, אלא תוצאה בלבד, זאת לעומת רשימת המלאכות אותן הוא
מונה: ממחק, מחתך, אורג תופר. לענ"ד יש לבאר שרש"י סבר שמלאכת בונה
היא תוצאה ולא מלאכה, ואם נשתמש בהגדרה היסודית שאמרנו כל המלאכות
שמונה רש"י הן 'מלאכות אמצעיות' והמוקד בהם הוא הפועלה ולא התוצאה,
לעומת זאת בונה איננה מלאכה אמצעית אלא מלאכה המביאה עד לתוצאה של
'בית', לכן לא שייך לדבר על בניה בכלים.

3. ראו עוד בתוספות שבת קב ע"ב, ד"ה האי.

עם זאת כאמור התוספות סברו שיש בניין בכלים, אך גם התוספות נשאו בקושיה מדין מנפת כלי זכוכית שחייבים עליו משום מכה בפטיש אך לא משום בונה. והאחרונים דנו בהרחבה בנסיון להגדיר את פעולת בונה. הרמב"ם פסק כדברי התוספות שאכן יש בניין בכלים במקרה של "מעיל שופתא בקופינא דמרא":

העושה אהל קבוע הרי זה תולדת בונה וחייב, וכן העושה כלי אדמה כגון תנור וחבית קודם שישרפו הרי זה תולדת בונה וחייב, וכן המגבן את הגבינה הרי זה תולדת בונה, ואינו חייב עד שיגבן כגרוגרת, המכניס יד הקרדום בתוך העין שלו הרי זה תולדת בונה וכן כל כיוצא בו, וכן התוקע עץ בעץ בין שתקע במסמר בין שתקע בעץ עצמו עד שנתאחד הרי זה תולדת בונה וחייב.

רמב"ם, שבת י, יג

כדברי הרמב"ם כאמור נראה שפסק כדברי התוספות שיש למנות את מלאכת בונה ברשימת האיסורים של עשיית חבית ותנור, וכן שיש לחייב משום בונה גם בהכנת מעדר. אולם הגאון הרב איסר זלמן מלצר הקשה על רמב"ם שתי קושיות: א. מדוע הרמב"ם התייחס דווקא לכלי אדמה ולא לכל הכלים? ב. כיצד הכנת אוהל ארעי נכנסה לרשימת מלאכות אלו למרות שזה ממש אב המלאכה? והוא ישב את הדברים על ידי העמדה עקרונית של מלאכת בונה בדעת הרמב"ם, בהתבסס על מקור נוסף:

...הלוקח חלב... ואם גבנו ועשהו גבינה חייב משום בונה, שכל המקבץ חלק אל חלק ודבק הכל עד שיעשו גוף אחד הרי זה דומה לבנין...

רמב"ם, שבת ז, ו

תולדת בונה לפי הרמב"ם היא "מקבץ חלק אל חלק ודבק הכל", לאור זאת מדייק הרב מלצר את היחסים שיש בין תולדות לאבות במלאכת בונה:

...ומבואר דענין מלאכת בונה הוא שמקבץ ומחבר כמה דברים נפרדים כגון עצים ואבנים ועשאו בנין אחד, ואם כן האב מלאכה דבונה הוא עשיית

אהל קבע ודוקא כשהוא בקיבוץ חלקים הרבה לעשותן גוף א' ולכן שפיר כתב שהעושה אהל קבע [כגון ע"י פריסת סדין או עור] הוי תולדה דנהי שעשאו אהל קבע עכ"פ לא עשאו ע"י קיבוץ חלקים הרבה לעשותן גוף א', ומגבן וכיו"ב הוי תולדה משום דנהי דיש כאן קיבוץ חלקים הרבה לעשות דבר א', מ"מ אין כאן אהל, וב' סוגי תולדות יש לבונה, הא' אהל בלא קיבוץ חלקים, והב' קיבוץ חלקים בלא אהל, והאב מלאכה הוא אהל קבע ע"י קיבוץ חלקים...

קהלות יעקב, שבת, סימן לז⁴

הגרא"ז מלצר באר שלפי הרמב"ם אב מלאכת בונה מורכב משני מרכיבים: א. קיבוץ חלקים ודיבוק עד שיעשו גוף אחד. ב. מבנה שיש בו האהלה. כאשר נמצא רק מרכיב אחד חייבים משום תולדה ולא משום אב, וכאשר מתקיימים שתי הגדרים חייבים משום אב.

על פי יסוד זה מתורצת קושיית התוספות, מדוע המכניס יד הקרדום בתוך העין שלו הרי זה תולדת בונה ואילו במנפח כלי זכוכית חייב רק מדין מכה בפטיש ולא מדין בונה: ניפוח כלי זכוכית אינו מדביק חלקים לגוף אחד ובלשונו: "כבר נתחבר הזכוכית לגוש אחד, ובניפוחו אינו אלא עושה צורתו של הכלי כרצונו ואין כאן עכשיו חיבור חלקים, ומצד אהל ליכא דאין בכלים תורת אהל". אולם הגרא"ז מלצר מקשה על שיטתו מדברי הרמב"ם הבאים:

הבונה כל שהוא חייב, המשוה פני הקרקע בבית כגון שהשפיל תל או מילא גיא הרי זה בונה וחייב, אחד נתן את האבן ואחד נתן את הטיט הנותן את הטיט חייב, ובנדבך העליון אפילו העלה את האבן והניחה על גבי הטיט חייב, שהרי אין מניחין עליה טיט אחר, והבונה על גבי כלים פטור.

רמב"ם, שבת י, יב

4. הרב קנייבסקי מצטט את הרב מלצר מתוך מאסף "כנסת ישראל", תלמידי ישיבת סלובודקה, ירושלים: סיוון תש"ג, עמ' סו-סט.

אם אכן נדרשים שני התנאים: מקבץ חלקים ויצירת בית, מדוע במשווה פני הקרקע חייב משום אב מלאכת בונה? הרי אין כאן קיבוץ חלקים. ומתרץ הרב מלצר: שהקרקע מקודם נעשתה על ידי קיבוץ חלקים. באופן דומה, הקשה הרב קנייבסקי שם מדין העושה נקב כלול:

העושה נקב כל שהוא כלול של תרנגולים כדי שיכנס להן האורה חייב משום בונה, המחזיר דלת של בור ושל דות ושל יציע חייב משום בונה.

רמב"ם, שבת י, יד

גם כאן קשה, שהרי בנקב אין כלל קיבוץ חלקים ומדוע מתחייב משום אב המלאכה? הרב קנייבסקי תירץ את זה בכך שלול מחובר לקרקע. אולם גם כאן אין התייחסות ברורה לדרישה שיתקיימו שני המרכיבים.

לאור הדברים שהצגנו עד כה ניתן להציע חלוקה אחרת בדברי הרמב"ם הנשענת על שאלת הייעוד: מלאכת בונה היא כאמור מלאכה ייעודית, ולכן (בדומה לכללי אופה שראינו לעיל) אב המלאכה תלוי בתוצאה ולא במעשה. לאור זאת מובן שהמשווה פני הקרקע, וכן העושה נקב כלול של תרנגולים, חייב מדין בונה אע"פ שהוא לא קיבץ את החלקים לגוף, מפני שעל ידי מעשיו הגיעו לתוצאה של 'מבנה', וכל אימת שעל ידי מעשיו נוצר מבנה חייב מדין בונה. לעומת זאת בתולדת בונה, בדומה לתולדת מבשל נכללים גם דינים שהם רק חלקיים ולכן נכללים בהם דינים שיש בהם קיבוץ חלק לחלק אך אין בהם בניין סופי.⁵

5. לאור הסבר זה יש לזקק את היחס ל"אהל קבע" שהרי במקרה זה לכאורה יש תוצאה של בניין ומדוע שיחשב רק תולדה? וניתן לתרץ שבשונה מפרשנות הרא"ז מלצר אין הכוונה לאוהל בד הקשור לבית ולא לקרקע, אלה הכוונה לחפצים שיש בהם אוהל טפח ולכן גם אין זה בית ממש אלא רק מעין בית על אף שיש כאן קביעות, וכך נראה ממקורו של הרמב"ם בגמרא שבת קלח ע"א שעוסקת בהכנת מיטה וכיסא (כפי שגם מציין במ"מ על אתר) ואכמ"ל.

מועשה למוזל תכלית במצוות פריה ורביה

כפי שהובא בשיעור הראשון על המלאכות הייעודיות, החקירה של היחס בין המעשה והקיום משמעותית אף מעבר להלכות שבת, שהרי במקרים רבים המעשה והקיום הם שני דברים נפרדים, ויש לברר האם אנו מתחשבים בקיום או במעשה? החלקת יואב אותו ראינו בדיון על זורע, האריך להשוות בין הדברים לסוגית קיום מצות פריה ורביה אצל גר שהתגיירו בניו עמו.

כאשר מתבוננים על מצוות פריה ורביה לכולם ברור ש"המעשה" של המצווה הוא הביאה, אולם קיום המצווה תלוי כולו בכך שיוולדו לאדם בפועל בן ובת בני קיימא. ואכן פער גדול זה הוליד ראייה שונה בין האחרונים. נסקור תחילה את דברי האחרונים וננסה בסוף להציע הסבר המבוסס על החלוקה שעשינו בין מצווה אמצעית לבין מצווה ייעודית.

בן ממזר - מצווה באה בעבירה

במצות פריה ורביה חידש המנחת חינוך, שהביאה אינה אלא הכשר מצווה, והמצווה היא שיהיו לו בן ובת (לדעת בית הלל, שהלכה כמותם). על פי חידוש זה באר ופרש כמה סוגיות:

...לפי מה דקיימא לן [שו"ע כאן ס"ו] היו לו בנים ומתו לא קיים המצווה, נראה בעליל דמצווה זו אינה כשאר מצות, לולב ומצה ודומיהם, דאין להם משך זמן רק תיכף שעשה המצווה יצא, אבל כאן אינו כן, דהביאה לא הוי גוף המצווה רק הכשר מצווה, ועיקר המצווה היא לידת הבנים, ובכל רגע חל עליו החיוב, ואם מת לא קיים מכאן ולהבא, וזה פשוט.

מנחת חינוך א, (יד)

כלומר, כיון שהמצווה איננה עצם הלידה, אלא המטרה, הוויית החיים, הרי שאם היו לו בנים ומתו לא קיים את המצווה. דין נוסף מתבאר ע"י המנחת חינוך

בעקבות חידושו – מדוע בממזר קיים מצות פריה ורביה? הרי זו המצווה הבאה בעבירה?

וזה זמן כביר הקשיתי, דלמה יצא ידי חובה והלא הוי מצוה הבאה בעבירה, ולדעת הרבה ראשונים מצוה הבאה בעבירה מן התורה אינו יוצא, ולדעת התוס' סוכה ט' ע"א ד"ה ההוא, עכ"פ מדרבנן אינו יוצא. והדברים עתיקין. ויישבתי על פי סברת האחרונים, ועיין שער המלך הל' לולב פ"ח ה"ה, דמצוה הבאה בעבירה לא הוי אלא אם בשעת מצוה עושה ג"כ עבירה, דבאתרוג הגזול בשעת הנטילה עובר על והשיב את הגזילה, זהו מצוה הבאה בעבירה, אבל אם בשעת המצוה ליכא עבירה כלל, כגון בהוציא מצה מרשות היחיד לרשות הרבים דבשעת קיום המצוה ליכא עבירה כלל, לא הוי מצוה הבאה בעבירה, א"כ הכי נמי הכא, נהי דהמצוה של הבנים באה ע"י עבירה דביאת איסור, מ"מ המצות עשה היינו הבנים, והבעילה היא רק הכשר מצוה דאי אפשר בלא זה. והראיה דאם לא הוליד וכן אם מתו הבנים לא קיים המצוה, וכיון דעיקר קיום המצוה הם הבנים, ובעת הזאת ליכא עבירה כלל, דהעבירה כבר נעשית בשעת הבעילה, דמי להוציא מצה מרשות היחיד לרשות הרבים דלא הוי מצוה הבאה בעבירה...

שם (ח)

כלומר, לפי המנחת חינוך אין זו מצווה הבאה בעבירה שכן יש פער בין מעשה המצווה (שנעשה בעבירה) לבין קיומה שנעשה לאחר מכן, בלידה.

היו לו בנים בגיותו ונתגיירו

בהמשך הדברים המנחת חינוך מביא קושיה של הטורי אבן לגבי מי שהיו לו בנים גיותו ונתגייר:

... והקשה על זה בספר טורי אבן היאך מבואר כאן היו לו בנים בגיותו ונתגייר קיים המצוה, הא בגיותו פטור מפריה ורביה דבני נח אינם מצווים,

והיאך נפטר עתה בזמן החיוב לאחר שנתגייר? ... ולפי מה שכתבנו לא קשה מידי, דבשלמא מצה ולולב דיצא המצוה כשאכל מצה או נטל לולב, על כן שפיר אי נטל או אכל בעת שהיה פטור אינו פוטרו לזמן החיוב, אבל הכא דהמצוה היא בכל רגע והמצוה שיהיו לו בנים, א"כ בגירותו בעת שחל עליו החיוב מקיים מצות פריה ורביה דהרי יש לו בנים, ואין אנו צריכין לבא מחמת קיום המצוה דמתחילה, דאף אם קיים המצוה מתחילה לא מהני בהיו לו בנים ומתו, רק עיקר המצוה שיהיו לו בנים ויתייחסו אחריו, והרי הוא מקיימה כעת, ורק ההכשר מצוה נעשה בפטור, דהיינו הבעילה, וזו אינה המצוה העיקריית רק היות הבנים.

שם (יד)

הקושיה ברורה: כיצד קיים מצווה אם היו לו בנים בגיותו – הרי עוד לא היה מחוייב בה?! והתירוץ לפי המנחת חינוך הוא אותו תירוץ: אמנם את הכשר המצווה עשה בגיותו, אך קיום המצווה – שיהיו לו בנים – מתקיים בכל רגע ורגע גם לאחר גיורו. באופן דומה מובא בספר פרי יצחק (ח"א סימן מב) כפי שציין הרב פרנק בהערותיו למנחת חינוך.

הרב פרנק בהערותיו חולק על חידושו של המנחת חינוך והפרי יצחק שמעשה הביאה אינו אלא הכשר מצווה:

ולענ"ד דבריהם קשים להולמם, דהא לעולם מצוות המעשיות הם מה שעושה האדם בפועל, אבל שיהיה לו בנים זה אינו מעשה האדם וגם לאו בידו הוא, ומסתבר דאדרבה עיקר מ"ע היא לקחת אישה כלשון התוס' גיטין (דף מ"א, ע"א) וכן בתוס' בבא בתרא (י"ג, ע"א)...

הר צבי, הערות וחידושים על מנחת חינוך, מצווה א

כלומר, לא ייתכן לקרוא למצווה על שם החלק שבה שאינו ביד האדם. ההיפך הוא הנכון – המצווה היא רק השלב שבידי האדם לעשותו. הרב פרנק פותר את הקשיים של המנחת חינוך על ידי הגדרה חדשה למצות פריה ורביה:

ולענין הקושיה נראה לומר דיש תנאי בעיקר חלות חיוב המצוה דהיינו דאדם מחויב להעמיד בעולם בן ובת ואם העמיד בן ובת – יהיה

באיזה אופן שהוא – אף שלא קיים מצוות עשה של פו"ר שוב לא יתחייב במצוה זו, דלאו בקיום מצוה תליא מילתא, אלא כל שהעמיד בפועל בן ובת, אף בלא מצוה, שוב לא חייבתו תורה אף שחיסר מצוה, ולכן ס"ל לר' יוחנן וכן קיי"ל, דבנולדו לו בנים בגיותו, מכיון שהעמיד דורות בעולם, לא יחול עליו חיוב דפו"ר דחיוב זה לא הטילה תורה אלא לזה שלא העמיד בן ובת.

הר צבי, שם

כלומר, יציאת ידי חובת המצווה אינה תלויה בקיום המצווה. אדם מחויב להעמיד בן ובת וברגע שעשה זאת יצא ידי חובה. וכך מתורץ גם דין ממזר:

ואם נאמר כן מיושב מה שהקשו דבממזר למה יוצא, הא הוי מצוה הבאה בעבירה, לפי שחיוב המצוה לא תליא בקיום מצות עשה, ואף שלא קיים שום מצוה אבל העמיד דורות לא רמיא עליו מצות עשה שפו"ר, וקיים פו"ר לא במצוה אלא בפועל קיים בלי המצוה.

הר צבי, שם

לדבריו, אדם שהוליד ממזר אמנם לא קיים מצווה, אלא שהוא כבר אינו מחוייב בה ואינו מוטלת עליו שהרי בפועל העמיד בנים.

אולם שיטתו קשה מאוד, מפני שפשט שיטת הריטב"א (יבמות כב ע"א ד"ה מתני') שבה דנים הפוסקים והובאה על ידי המחבר (בית יוסף, אבן העזר א, ג; וברמ"א שם ו) היא, שבממזר קיים מצוות פריה ורביה, ולא כחידושו של הרב פרנק שקיים פריה ורביה שלא במצווה. כמו כן פשט דברי הרמב"ם בהלכות אישות (טו, ו) הוא, שבנתגיררו בניו עמו קיים את המצווה, ולא רק שלא חלה עליו המצווה כיוון שהקים תולדות.

לאור החלוקה שהצענו בשיעורים האחרונים ניתן להציע תשובה גם לשאלה זאת והיא שמצות פריה ורביה היא למעשה מצווה 'ייעודית' המוגדרת על פי התוצאה, בדומה למה שראינו שמלאכת אופה ובונה מוגדרות ומשפעות בעיקר על פי התוצאה. ברור שאין לחייב במצווה נטולת מעשה ואין לחייב בעבירה

נטולת מעשה. הכנסת הפת לתנור איננה "הכשר עבירת אפייה" אלא מעשה עבירה ממש, אלא שהאפייה היא קיום העבירה. כמו כן, הביאה אינה "הכשר מצווה" אלא "מעשה המצווה", והלידה וקיום התולדות מהווים את קיום המצווה.

מדוע אם כן קיים מצוות פריה ורביה בממזר ובנולדו לו בנים בגיותו? ניתן לבאר ששונה מצוות פריה ורביה מכל המצוות: בכל המצוות ההגדרה מתחילה בעולם המצוות, ואילו בפריה ורביה הגדרת המצווה מתחילה במעשה בראשית בציווי הקב"ה שנאמר גם לדגים (בראשית א, כב) וגם לאדם הראשון (שם כח). לאור זה מובן מדוע מצוות פריה ורביה היא המצווה היחידה שאע"פ שנעשתה בגיותו יכולה להיזקף לו בגרותו.

אלא שלכאורה קשה – אם כך מדוע שלא נזקוף לטובת הגר גם את בניו שלא נתגיירו? ונראה שהתשובה תלויה גם היא בתוצאה המייוחדת: חובתו של האדם להקים תולדות כמותו, ויהודי חייב להקים תולדות של יהודים. ממזר הינו יהודי וכפי שמובא במשנה בהוריות (ג, ח): "ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ". אולם בניו שלא נתגיירו אינם יהודים ולכן אינם תולדות כמותו.

סיכום

בשיעור זה הראנו שלדעת הרמב"ם במלאכות אופה וכוונה רק מלאכה שמגיעה עד ייעודה הסופי היא חלק מאב המלאכה ולא תולדה. לכן לדוגמה "המתין אחד ממיני מתכות" הוא שלב אמצעי על מנת לצקת את המתכת לכלי, ולכן מעשה זה מוגדר כתולדה, ואילו "המבשל כלי אדמה" הכלי הגיע לייעודו שהוא השימוש בכלי, ולכן המלאכה נחשבת לאב.

לאור חלוקה זאת הסברנו את שיטת הרמב"ם בעניין גדרי בישול אחר בישול שכל אימת שהמאכל לא הגיע למצב של מבושל כל צרכו הוא לא השלים את ייעודו ולכן כל תוספת בישול מחייבת. ומצד שני בישול כמאכל בן דורסאי נחשב לתחילת האיסור המחייב בדומה לתולדות אופה.

בסוף השיעור חתמנו בחקירה של האחרונים על היחס בין המעשה והמצווה של מצוות פריה ורביה. והצענו שיש לראות את מצות פריה ורביה מצווה 'ייעודית' המוגדרת על פי התוצאה, ובדומה לאיסור אופה בשבת, הכנסת הפת לתנור איננה 'הכשר עבירת אפייה' אלא מעשה עבירה ממש, אלא שהאפייה היא קיום העבירה. כך גם הביאה אינה 'הכשר מצווה' אלא 'מעשה המצווה', והלידה וקיום התולדות מהווים את קיום המצווה. ולכן אם אדם הצליח להגיעו לייעוד ולקיים את העולם בבנים כמותו הוא קיים את המצווה.

